

रुकुम जिल्लाका उपन्यासहरूको अध्ययन र विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह
द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको आवश्यकता
परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

भूपेन्द्र बुढाथोकी

परीक्षा क्रमाङ्क : २८०५५२

त्रि.वि. दर्ता नं. : ६-१-३२२-८-९८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०६९

शोधनिर्देशक
उप-प्रा. अशोक थापा

रुकुम जिल्लाका उपन्यासहरूको अध्ययन र विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह
द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको आवश्यकता
परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

भूपेन्द्र बुढाथोकी

परीक्षा क्रमाङ्क : २०५५२

त्रि.वि. दर्ता नं. : ६-१-३२२-८-९८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०६९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका छात्र भूपेन्द्र बुढाथोकीले रुकुम जिल्लाका उपन्यासहरूको अध्ययन र विश्लेषण शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै मेहनतका साथ पूरा गरिएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु । यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६९-०५-३१

.....
उप-प्रा. अशोक थापा
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र भूपेन्द्र बुढाथोकीले त्रि.वि., स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको आवश्यकता परिपूर्तिको लागि तयार पार्नु भएको रुकुम जिल्लाका उपन्यासहरूको अध्ययन र विश्लेषण शीर्षक शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिद्वारा आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति	हस्ताक्षर
१. सह-प्रा. डा. जीवेन्द्रदेव गिरी नि. विभागीय प्रमुख	.....
२. उप-प्रा. अशोक थापा शोधनिर्देशक	.....
३. श्री बाबुराम लम्साल बाह्य परीक्षक	.....

मिति : २०६९-०६-०४

कृतज्ञताज्ञापन

रुकुम जिल्लाका उपन्यासहरूको अध्ययन र विश्लेषण शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गतको स्नातकोत्तर तहको नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका निमित्त उप-प्राध्यापक अशोक थापाको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । अत्यन्त व्यस्त हुँदाहुँदै पनि मलाई उचित सल्लाह, सुझाव तथा निर्देशन दिनुहुने गुरुज्यूहरूमा म हार्दिक आभार तथा कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । यस्तै मेरो शोध प्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधकार्यका लागि अनुमति प्रदान गर्नु हुने नेपाली केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम र नेपाली केन्द्रीय विभाग परिवारप्रति हार्दिक आभार तथा कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

जीवनमा सन्तानलाई शिक्षित बनाउने चाहना लिएर अनवरत सङ्घर्ष गरी मलाई यो अवस्थामा पुऱ्याउनु हुने मेरा पूज्य आमा, बुवामा हार्दिक भक्तिभाव प्रकट गर्दछु र यस शोधकार्यका लागि सहयोग पुऱ्याउने परिवारका सम्पूर्ण सदस्यहरू र मेरा सबै साथीहरूप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधकार्यका क्रममा आवश्यक सामग्री सङ्कलनमा सहयोग पुऱ्याउने केन्द्रीय पुस्तकालय त्रि.वि. कीर्तिपुर, मदन पुरस्कार पुस्तकालय पाटनढोका, हाँक साप्ताहिकको कार्यालय तिनकुने काठमाडौँ, राप्ती साहित्य परिषद्, दाङप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र लेखनका क्रममा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउनु हुने सम्बन्धित व्यक्ति, सङ्घ संस्थालगायत सबैमा हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । आफ्नो कामलाई थाँती राख्दै छिटो छरितो टङ्गन गरिदिनुहुने एस.के. पब्लिकेसनकी दिदी कमला घले (श्रेष्ठ) प्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर समक्ष पेश गर्दछु ।

मिति : २०६९।०५।३१

.....

भूपेन्द्र बुढाथोकी

समूह २०६५/६६

त्रि.वि., नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

सङ्क्षिप्त शब्दसूची

अनेरास्ववियु	अखिल नेपाल राष्ट्रिय स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन
अ.प्र.	अप्रकाशित
ई.स.	इस्वी सम्वत्
क.	कमरेड
क्र.स.	क्रम सङ्ख्या
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
चौ.सं.	चौथो संस्करण
छै.सं.	छैठौँ संस्करण
जि.वि.स.	जिल्ला विकास समिति
डा.	डाक्टर
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
ने.क.पा.	नेपाली कम्युनिस्ट पार्टी
ने.के.वि.	नेपाली केन्द्रीय विभाग
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राष्ट्रिय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
नं.	नम्बर
पं.	पण्डित
पृ.	पृष्ठ
प्रा.	प्राध्यापक
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय

प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	विक्रम सम्वत्
सम्पा.	सम्पादक
सा-प्र.	साभ्ता प्रकाशन
सह प्रा.	सहायक प्राध्यापक
सि.ज	सिस्ने जलजला
सं.	संस्करण
स्व.	स्वर्गीय

विषयसूची

सिफारिस पत्र

स्वीकृति पत्र

कृतज्ञताज्ञापन

सङ्क्षिप्त शब्दसूची

विषयसूची

परिच्छेद एक

परिचय

१.१	शोधपरिचय	१
१.२	समस्याकथन	२
१.३	शोधकार्यका उद्देश्य	२
१.४	पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.५	शोधको औचित्य	६
१.६	शोधको सीमा	६
१.७	शोधविधि	६
१.८	शोधपत्रको रूपरेखा	७

परिच्छेद दुई

उपन्यासको छोटो परिचय र रुकुम जिल्लाको छोटो साहित्यिक पृष्ठभूमि

२.१	उपन्यासको छोटो परिचय	८
२.२	रुकुम जिल्लाको छोटो साहित्यिक पृष्ठभूमि	१०
२.२.१	रुकुम जिल्लामा नेपाली लोकसाहित्य	११
२.२.२	रुकुम जिल्लामा कविता विधा	१२
२.२.३	रुकुम जिल्लामा नाटक विधा	१५
२.२.४	रुकुम जिल्लामा आख्यान विधा	१५
२.२.५	रुकुम जिल्लामा निबन्ध/यात्रा संस्मरण/आत्मकथा	१७
२.३	निष्कर्ष	१९

परिच्छेद तीन

रुकुम जिल्लाका उपन्यासकार र तिनका औपन्यासिक कृतिको सङ्क्षिप्त परिचय

३.१	उपन्यासकार हस्त गौतम 'मृदुल'	२१
	३.१.१ 'अग्निकुण्डभिन्नको बिहे' उपन्यासको सङ्क्षिप्त परिचय	२३
३.२	उपन्यासकार जुद्ध बूढामगर	२४
	३.२.१ 'दुःख' उपन्यासको सङ्क्षिप्त परिचय	२५
३.३	उपन्यासकार गणेश शाह	२८
	३.३.१ 'चिल्ली' उपन्यासको सङ्क्षिप्त परिचय	२९
३.४	उपन्यासकार रामप्रकाश पुरी	३०
	३.४.१ 'नानीकी आमा' उपन्यासको सङ्क्षिप्त परिचय	३१
	३.४.२ 'सच्चाइका गीतहरु' उपन्यासको सङ्क्षिप्त परिचय	३२
	३.४.३ 'बनमाराका बुटाहरु' उपन्यासको सङ्क्षिप्त परिचय	३३
३.५	उपन्यासकार नदीराम के.सी.	३५
	३.५.१ 'विद्रोहको गीत' उपन्यासको सङ्क्षिप्त परिचय	३६
३.६	उपन्यासकार दिनेश खड्का	३८
	३.६.१ 'क्षितिजपारिको मिलन' उपन्यासको सङ्क्षिप्त परिचय	३८
३.७	निष्कर्ष	४१

परिच्छेद चार

रुकुमका औपन्यासिक कृतिको विश्लेषण

४.१	'अग्निकुण्डभिन्नको बिहे' उपन्यासको विश्लेषण	४३
	४.१.१ कथानक	४३
	४.१.२ पात्र/चरित्रचित्रण	४४
	४.१.३ परिवेश	४६
	४.१.४ उद्देश्य	४७

४.१.५	दृष्टिबिन्दु	४७
४.१.६	भाषाशैली	४८
४.१.७	निष्कर्ष	४९
४.२	‘दुःख’ उपन्यासको विश्लेषण	४९
४.२.१	कथानक	४९
४.२.२	चरित्रचित्रण	५१
४.२.३	परिवेश	५४
४.२.४	उद्देश्य	५५
४.२.५	दृष्टिबिन्दु	५५
४.२.६	भाषाशैली	५६
४.२.७	निष्कर्ष	५६
४.३	‘चिल्ली’ उपन्यासको विश्लेषण	५७
४.३.१	कथानक	५७
४.३.२	चरित्रचित्रण	५८
४.३.३	परिवेश	६०
४.३.४	उद्देश्य	६०
४.३.५	दृष्टिबिन्दु	६१
४.३.६	भाषाशैली	६१
४.३.७	निष्कर्ष	६२
४.४	‘नानीको आमा’ उपन्यासको विश्लेषण	६२
४.४.१	कथावस्तु	६२
४.४.२	चरित्रचित्रण	६४
४.४.३	परिवेश	६९
४.४.४	उद्देश्य	७०
४.४.५	दृष्टिबिन्दु	७१
४.४.६	भाषाशैली	७२

४.४.७	निष्कर्ष	७३
४.५	‘सच्चाईको गीत’ उपन्यासको विश्लेषण	७४
४.५.१	कथावस्तु	७४
४.५.२	चरित्रचित्रण	७५
४.५.३	परिवेश	७७
४.५.४	उद्देश्य	७८
४.५.५	दृष्टिबिन्दु	७८
४.५.६	भाषाशैली	७९
४.५.७	निष्कर्ष	७९
४.६	‘बनमाराका बुटाहरू’ उपन्यासको विश्लेषण	८०
४.६.१	कथावस्तु	८०
४.६.२	चरित्रचित्रण	८२
४.६.३	परिवेश	८६
४.६.४	उद्देश्य	८७
४.६.५	दृष्टिबिन्दु	८८
४.६.६	भाषाशैली	८९
४.६.७	निष्कर्ष	८९
४.७	‘विद्रोहको गीत’ उपन्यासको विश्लेषण	९०
४.७.१	कथावस्तु	९०
४.७.२	चरित्रचित्रण	८९
४.७.३	परिवेश	९२
४.७.४	उद्देश्य	९५
४.७.५	दृष्टिबिन्दु	९५
४.७.६	भाषाशैली	९६
४.७.७	निष्कर्ष	९६
४.८	‘क्षितिजपारिको मिलन’ उपन्यासको विश्लेषण	९७

४.८.१	कथावस्तु	९५
४.८.२	चरित्रचित्रण	९९
४.८.३	परिवेश	१०१
४.८.४	उद्देश्य	१०१
४.८.५	दृष्टिबिन्दु	१०१
४.८.६	भाषाशैली	१०२
४.८.७	निष्कर्ष	१०२

परिच्छेद पाँच

नेपाली औपन्यासिक क्षेत्रमा रुकुम जिल्लाका उपन्यासकारहरूले दिएको योगदान

५.१	नेपाली औपन्यासिक पृष्ठभूमिका प्रसङ्ग	१०४
५.२	रुकुमेली उपन्यासकारहरूले नेपाली औपन्यासिक क्षेत्रमा दिएको योगदान	१०७
५.२.१	नेपाली उपन्यासमा सङ्ख्यात्मक वृद्धि	१०७
५.२.२	आञ्चलिकताको प्रयोग	१०७
५.२.३	नवीन विषयवस्तुको प्रयोग	१०९

परिच्छेद छ

निष्कर्ष र मूल्याङ्कन	११२
-----------------------	-----

सन्दर्भग्रन्थ सूची	११६
--------------------	-----